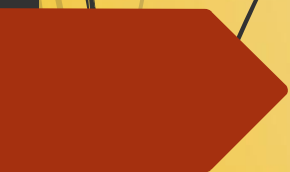

بنام خداوند جان و خرد

تحلیل دوره ی دوم

برنامه ریزی شهری

(مقدمه ای بر نظریه های سیستمی)

تهیه شده جهت ارائه در درس نظریه های سیستمی
دوره کارشناسی ارشد مدیریت دولتی . سیستمهای اطلاعاتی

استاد: جناب آقای دکتر احمدی بافنده

دانشجویان : اخباری زاده ، صمدپور ، فراهانی .

دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز - آذر 93

دوره ی دوم برنامه ریزی شهری

ارزیابی و نقد تجارب برنامه ریزی شهری در دوره اول (نیمه اول قرن بیستم)،
به ضرورت بازنگری و تغییر در دیدگاهها و روش های برنامه ریزی منجر شده
است. این تحولات و تغییرات در سه محور عمده صورت گرفته است:

1- تحول در نظریات برنامه ریزی شهری

2- تغییر در الگوهای تهیه طرح های شهری

3- تحول در روش های اجرایی

نظریات مختلفی که از اواسط دهه 1960 میلادی به بعد ارائه گردیده است
به دو دسته عمده تقسیم می شوند:

1- نظریاتی که به تبیین چگونگی کارکرد نظام جامعه مربوط می شوند

2- نظریاتی که به روش ها، ابزار نظارت و تغییر نظام های جامعه ارتباط دارند

در مورد شناخت و تبیین نظام های اجتماعی « نظریه عمومی سیستم ها » یکی از نظریه های کارآمد می باشد و علیرغم انتقاداتی که به آن وارد شده است، هنوز هم به عنوان یکی از نظریات بنیادی مطرح است.

نظریه عمومی سیستمها و دانش های وابسته به آن (همچون ساینس و نظریه اصلاحات) در دهه 1950 میلادی مطرح شد و در کوتاه مدت در تمام حوزه های مربوط به علوم طبیعی و از جمله شهرسازی مورد استفاده وسیع قرار گرفت.

شهر یک سیستم مکانی فضایی است که دارای اجزاء و عناصر کالبدی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، محیطی و ... می باشد.

این اجزاء در ارتباط متقابل با هم نقش عمده ای در شخصیت کلی سیستم دارند و باعث سازمان یابی فضاهای شهری و فرآیندهای اقتصادی و اجتماعی در شهر می شوند.

مفهوم سیستم

سیستم از مجموعه ای اجزاء مرتبط با هم تشکیل شده است. در این دیدگاه هر پدیده کوچک یا بزرگ، زنده یا غیرزنده در جهان دارای سازمان و نظامی است که از یک طرف از تعدادی زیر سیستم تشکیل شده و از طرف دیگر به عنوان جزئی از یک سیستم بزرگتر شناخته می شوند که در کنش متقابل با یکدیگر قرار دارند. در سیستم ها نوعی سلسله مراتب از نظم ساختاری، عملکردی و رفتاری وجود دارد.

نظریه سیستم ها بر پایه مفاهیم اساسی زیر قرار دارد:

- جزء و کل

هر سیستم از عناصری تشکیل یافته است که مجموعاً در ارتباط با هم، یک کل را پدید می آورند. در تفکر سیستمی، تأکید بر روی کل است.

جزء فی النفسه فاقد ارزش های شکلی خاصی است، اما در اتحاد با سایر اجزاء موجد کل مطلوب و وحدت شکلی است.

در **تفکر سیستمی** مفهوم « کلیت » پایه و اساس است. در این تفکر، بر خلاف تفکر « تجزیه گرا » یا « عنصرگرا » (که برای عناصر بنیادی اصالت قائل هستند)، کل هر پدیده اساس کار قرار دارد و اعتقاد بر آن است که از شناخت ماهیت و خواص عناصر نمی توان به شناخت کل رسید. در مکتب سیستمی، یک کل (که یک سیستم است) دارای شخصیت و رفتاری است که در عناصر متشکله آن وجود ندارد و فقط در قالب مجموع آن عناصر و تبلور آنهاست که آن شخصیت تجلی میکند.

- عناصر

به اجزای تشکیل دهنده سیستم گفته می شود. این عناصر از ابزارهای هویت دهنده سیستم می باشند.

- ارتباط

پیوند میان اعضاء یکی از ویژگی های مهم سیستم هاست. از جمله این ارتباطات می توان از ارتباطات تعاملی، ارتباطات زایشی، ارتباطات تبدیل و تحولی، ارتباطات ساختاری، ارتباطات کنترلی نام برد.

- محیط

مجموعه عوامل، پارامترها و متغیرهایی که جزء سیستم به شمار نمی آیند، اما به گونه ای بر ساخت و رفتار سیستم تأثیرگذار می باشند.

از نظر ارتباط با محیط اطراف، سیستم ها به دو دسته تقسیم می شوند:

1- سیستم بسته :

سیستم ساده ای است که با سایر سیستم ها ارتباط برقرار نمیکنند. در برخورد با محیط، سازمان خود را از دست میدهد یا عملکردش تغییر می کند. در این سیستم « آنتروپی مثبت » گرایش به افزایش دارد و بر میزان بی نظمی داخل سیستم می افزاید.

2- سیستم باز:

سیستمی است که با محیط اطراف خود ارتباط برقرار می کند و در این ارتباط، مبادله اطلاعات و انرژی انجام می گیرد. در همه قلمروها بویژه قلمرو انسانی - اجتماعی، سیستم ها همواره سیستم های باز هستند که بین آنها و محیط اطراف آنها داده و ستانده متقابل در جریان است.

یک سیستم ، کلی است « هوشمند » که میان عناصر تشکیل دهنده آن پیوندهایی وجود دارد. در واقع **نگرش سیستمی** چارچوب منطقی و علمی ارائه می دهد که با سایر نگرش ها متفاوت است. این تفاوت از **چندبعدی بودن آن** ناشی می شود. بنابراین برنامه ریزی شهری در این نگرش، بررسی پدیده ها از طریق در نظر گرفتن کلیت آنها است.

فعالیت ، روابط متقابل و کالبد مجموعه بخش های مختلف شهر که با ارتباطات فیزیکی، اقتصادی، اجتماعی و ... به هم مرتبط می شوند، پدیده سیستمی را تشکیل می دهند، بر همین اساس فضای شهری یک سیستم است.

شهر به مثابه سیستم

شهرهایی که در طول تاریخ بشری پدید آمده اند، یک سیستم هستند. اما هر شهر یک سیستم جدا از دیگر سیستمهای شهری نیست، بلکه جزئی از یک سیستم کلی تر است. ساخت شهر، مرکب از چهار سیستم (طبیعی، اندیشه ای - ارزشی ، مدیریت کالبدی و فضایی - فعالیتی) است. سیستم های شهرهای کهن در طول قرن ها متأثر از شرایط اجتماعی، اقلیمی، اقتصادی و ... شکل گرفته است.

برای درک سیستمی شهرهای قدیم ایران بهتر است ابتدا ویژگیها و خصوصیات را که یک سیستم دارا می‌باشد تشریح کنیم:

- عناصر تشکیل دهنده یک سیستم میتوانند خود سیستم‌های فرعی باشند.
- وجود ارتباط میان عناصر تشکیل دهنده سیستم
- وجود سلسله مراتب میان عناصر سیستم
- حاکمیت نظام قوانین بر هر مرتبه از سیستم

تبلور هر یک از این خصوصیات در بافت قدیم شهرهای سنتی قابل مشاهده و تحقیق است. عناصر تشکیل دهنده یک شهر گوناگونند و از دیدگاه سیستمی تقسیم‌بندی شهر و تجزیه آن به عناصر می‌تواند ساختاری یا رفتاری باشد.

کوچکترین اتم ساختاری شهر، یک ساختمان یا بنای شهری است و کوچکترین عنصر رفتاری آن نیز انسان است. این تجزیه و تقسیم در سیستم شهری چندان اهمیت ندارد، بهتر این است که مجموعه‌ای از این عناصر به صورت سیستم‌های فرعی‌تر از یک سیستم شهری به شرح زیر دسته‌بندی شود:

- تجسم یک سیستم شهری متشکل از بخش درونی، بخش میانی و بخش بیرونی
- تشکیل شهر از مجموعه‌ای عناصر عملکردی همچون مراکز دینی، اقتصادی، سیاسی، اداری و ...
- عناصر متشکله فرهنگی مثل محله‌های متمایز فرهنگی و دینی

عناصر موجود در بافت‌های قدیمی شهرهای سنتی، خود سیستم‌های فرعی از یک سیستم بزرگ‌تر بوده‌اند. این عناصر که در پاسخگویی به نیازهای اقلیمی و حیاتی پدید آمدند، با گذشت زمان روند تکاملی خود را طی کرده و به صورت سیستم‌های متعالی تکوین یافته‌اند.

از جمله این عناصر سیستمی می‌توان به این موارد اشاره نمود:

- بن بست : کوچکترین سیستمی که در محدوده تاریخی شهرها معنا دارد.
 - شبکه بن بست : ترکیب چندین بن بست ساده و یک معبر که این سیستم‌ها را به هم متصل مینماید.
 - معبر ارتباطی : ترکیب چند شبکه بن بست حول معبری باز و کوتاه بدون کاربری‌های عمومی
 - زیر محله : از ترکیب تمام اجزاء قبلی حول معبری طولانی‌تر، زیر محله شکل می‌گیرد. روی این معبر معمولاً گشایش‌های فضایی محدودی به صورت میدانچه و اطراف آن کاربری‌های عمومی چون حمام، مسجد، تکیه و خرده فروشی و ... قرار دارد.
 - محله : از ترکیب دو یا سه زیر محله حول یک معبر شهری قوی بوجود می‌آید.
 - شهر : از ترکیب محلات با بازار، میدان حکومتی، ابنیه دولتی و مسجد جامع شهر شکل می‌گیرد.
- ارتباط میان عناصر متشکله شهرهای سنتی، در شکل‌گیری منظومه شهری نقش عمده‌ای داشته است. از دیدگاه سیستمی، انواعی از ارتباطات بین عنصری در شهرهای سنتی به شرح زیر موجود است:

- ارتباطات فیزیکی

شامل شبکه معابر و گذرگاه ها می باشد. ارتباط فیزیکی بین عناصر، هویت ساختاری شهر را بوجود می آورده است. در شهرهای قدیمی مکان یابی عناصر شاخص و اصلی همچون مسجد، آب انبار، ارگ و بازار در مسیر شریان اصلی انجام می گرفت.

- ارتباطات اجتماعی و کنترلی

هر یک از سیستمهای فرعی تشکیل دهنده یک سیستم شهری، از محلاتی تشکیل می یافتند که از لحاظ قانونی، اداری و شرعی دارای درجاتی از خودمختاری بوده و به رفع امور روزمره خود در درون سیستم فرعی می پرداختند، در عین حال در درون خود دارای ارتباطات کنترلی نیز بودند.

- ارتباطات برون شهری و ارتباط بین شهر و روستا

میان مراکز اصلی جمعیت و روستاهای اطراف، از گذشته دور پیوند حیاتی برقرار بوده است. این ارتباطات به مبادله کالا و محصولات کشاورزی، اطلاعات و ... می انجامید.

- سلسله مراتب میان عناصر شهری در ابعاد ساختاری و رفتاری

این سلسله مراتب را می توان در ساختار فضایی شهر، سلسله مراتب دسترسی های موجود، سلسله مراتب فضایی از نظر فضاهای عمومی و خصوصی، سلسله مراتب توزیع خدمات شهری و سلسله مراتب موجود در عناصر نمادین مشاهده نمود.

شهرهای قدیم ایران به عنوان منظومه های پویا و دینامیک، دارای یک سیستم نظام دار بوده اند. از این رو این مجموعه ها در درون خود روندهایی داشته اند که شبیه آنرا در بسیاری از سیستم های ارگانیک می توان یافت. مشابهت رفتار شهرها با روند حیاتی موجودات زنده موجب شد که برخی از پژوهشگران، شهر را موجودی زنده به شمار آورند. این شبیه سازی منجر شد که برای شهرها مانند یک موجود زنده دوره تولد، رشد، کمال و زوال قائل شوند. البته این برداشت در دیدگاه سیستمی چندان مورد قبول نیست، زیرا سیستم های جهانی دارای مراتب گوناگونی هستند. بنابراین منظومه های شهری در مرتبه ای بالاتر از سیستم های ارگانیکی جانوری جای دارند.

یک شهر آن هم یک شهرتاریخ دار ایرانی را نمی توان یک ارگانیسم به معنای محدود به شمار آورد. البته میان موجودیت شهری با ارگانیسم جانوری مشابهت هایی وجود دارد و آن باز بودن سیستم هر دو است. ارگانیسم های جانوری و موجودات زنده با محیط اطراف خود مبادله ماده، انرژی و اطلاعات دارند. شهرها نیز دارای چنین قابلیت هایی هستند، اما این رابطه از نظر کمیت و کیفیت گسترده تر و پیچیده تر از جانوران است. در طبقه بندی شهرها به سیستم باز و بسته باید گفت که شهرها در دوره حیاتشان سیستم های باز بوده اند. باز بودن سیستم شهرها به معنای مبادله انرژی، کالای مادی، اطلاعات، باورهای مذهبی، فرهنگ و ... بوده است.

تحولات پیامد بکارگیری نظریه سیستمی

در برنامه ریزی شهری

همراه با تغییر و تحولاتی که در نظریه ها و دیدگاه های مرتبط با برنامه ریزی شهری در جریان بود، الگوها و روش های جدیدی در تهیه طرح های شهری پدید آمد. به دنبال این تحولات طرح های جامع جای خود را به طرح های راهبردی، موضوعی و موضعی، ساختاری و ... دادند.

با توجه به خصیلت « میان رشته ای » شهرسازی، مبنای فلسفی و عملی همه این الگوها به نظریه سیستم ها، نظریه سبیرنتیک و نظریه ارتباطات بر میگردد و جوهر همه آنها بر کلی نگری و نگرش سیستمی استوار است؛ به طوری که این الگوها بر شناخت یکپارچه عناصر، ارتباطات اصلی، روندهای کمی و کیفی مؤثر بر حیات شهر به جای بررسی تفصیلی اجزاء و واحدهای جدا از هم تأکید می ورزند. این طرح ها همچنین از انعطاف پذیری، امکان تغییر و اصلاح مداوم برخوردار بودند.

مراحل تدوین برنامه ریزی در روش سنتی :

- 1- بررسی وضع موجود 2- تجزیه و تحلیل اطلاعات 3- پیش بینی آینده با تأکید بر جنبه های کالبدی و فضایی توسعه و معیارهای کمی.
- به عبارت ساده تر مدل « شناخت، تحلیل، طرح » الگو و روش تهیه طرح های شهری بود.

مراحل تدوین برنامه ریزی در روش جدید :

- 1- شناسایی و تعیین اهداف کیفی و کمی 2- تحلیل وضع موجود بر اساس اهداف
- 3- تعیین سیاست ها و راهکارها برای رسیدن به اهداف که با بازبینی و اصلاح مداوم همراه می باشد.
- این مدل سه مرحله ای بطور خلاصه شامل « تحلیل، طرح، سیاست » است که به مفهوم رسیدن به اهداف ، ارزیابی و سیاست گذاری برای اجراء می باشد.

در برنامه ریزی به روش سیستمی، فرآیند برنامه ریزی، چرخه پیوسته ای از مراحل تحلیل و جمع بندی است که به این شرح است:

1- تدوین اهداف کلان برنامه ریزی برای محدوده مورد مطالعه

2- ایجاد بانک اطلاعاتی برای تشریح رفتار گذشته و حال سیستم

3- تحلیل اطلاعات و امکان سنجی سیستم

4- پیش بینی و مدل سازی برای سیستم

5- ارزیابی گزینه ها و انتخاب « پارادایم » مطلوب

6- تهیه برنامه توسعه شهری

7- اجراء طرح

8- کنترل سیستم تأثیر اجرایی بر اهداف و شروع مجدد فرآیند

دوره ی سوم تکثرگرایی تئوریک

امروزه، سومین دوره تئوری های برنامه ریزی حاکم است. این دوره، عصری است که به نام «تکثرگرایی تئوریک» خوانده می شود. در این دوره، نظریات گوناگونی از برنامه ریزی مطرح شده است و تلاش برای یافتن جایگزینی برای برنامه ریزی سیستمی همچنان ادامه دارد.

اگرچه در این دوره تئوری های مختلفی ارائه شده است، ولی بیشتر آنها از عمل و برنامه ریزی عملی جدا بوده اند، اما نکات کلیدی موجود در برخی از آنها بر برنامه ریزی عملی و جهت گیری های بعدی، بسیار مؤثر بوده است.

نتیجه :

یکی از مهم ترین دست آوردهای برنامه ریزی سیستمی، فراهم آوردن شرایط مناسب برای اجرای طرح های توسعه شهری است. در عمل، اجرای طرح های توسعه شهری با طرح ریزی به صورت تئوریک فاصله زیادی دارد. فشارهای گروه های اجتماعی و سیاسی مدافع منابع خاص گروهی، تملک زمین، افزایش قیمت ها، قوانین محدود کننده، عدم انعطاف طرح ها، نداشتن برنامه ریزی مالی برای اجراء و بالاخره ضرورت تصمیم گیری در سطوح مختلف برنامه ریزی از جمله مشکلات اجراء طرح های توسعه شهری است. برنامه ریزی و طراحی شهری با نگرش سیستمی تا حدی مدیریت اجرایی را در رفع این مشکلات یاری خواهد کرد. در این دوره در روش های اجرایی تغییر و تحولاتی صورت گرفت که نتیجه ی آنها عبارت است از:

- پیوستگی میان برنامه ریزی و مدیریت اجرایی
- مشارکت در برنامه ریزی و اجرای طرح های شهری (مشارکت علمی، فنی، اقتصادی و اجتماعی)
- تحول در ابزارهای قانونی برای اجرای طرح های شهری